

JOODSE EXLIBRISCULTUUR IN NEDERLAND

Aanleiding voor de tentoonstelling is het project 'Exlibris van Joden in Nederland', dat gestimuleerd werd door de bruikleenoverdracht van meer dan 200 exlibris met Joodse symboliek van prof. Philip van Praag aan de Bibliotheca Rosenthaliana, de afdeling voor judaica en hebraica van de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek (februari 2005).

De demograaf prof. Philip van Praag Jr. (1914-2000), had zijn interesse voor het verzamelen van exlibris te danken aan zijn vader Philip van Praag (1887-1942), sierkunstenaar en onder meer ontwerper van exlibris. De zoon van de demograaf, dr. Philip van Praag (*1949), politicoloog aan de Unversiteit van Amsterdam, droeg de Joodse deelcollectie van zijn vader in bruikleen over.

Tentoonstelling en project

Van begin november 2005 tot eind januari 2006 werd in Amsterdam de eerste tentoonstelling gehouden op basis van onderzoek verricht voor het genoemde project. De tentoonstelling in Enschede, Groningen en Middelburg (2006-2007) gaat steeds uit van dezelfde basiselementen: de 41 exlibris uit de collectie Van Praag (vitrines I – IV), de vier panelen met informatieve teksten over de geschiedenis van het Nederlands Joodse exlibris, een vitrine over de vele exlibris in de familie Van Praag (V) en een algemene vitrine met literatuur over het onderwerp, de bijzondere plaats van prof. Philip van Praag in het onderzoek naar het Nederlands Joodse exlibris en documentatie over het project (VII).

In iedere plaats wordt evenwel ook geprobeerd om een eigen accent toe te voegen – voor Groningen betekent het o.a. dat er gebruikgemaakt wordt van het bruikleen van de Joodse Gemeente Groningen aan de UB (vitrine VI), voorts is er een vitrine met exlibris die een connectie hebben met Groningen, Friesland en Drenthe. (Collectie Kooyman) (VIII). Vanuit de Groningse UB-collecties is de laatste vitrine ingericht rondom werk van Groningse Joodse auteurs en kunstenaars van wie het exlibris hiermee reliëf krijgt. (IX).

Het 'Joodse exlibris'

'Een exlibris (letterlijk 'uit de boeken van') is een artistiek vormgegeven prentje dat als eigendomsmerk in een boek wordt geplakt (het meervoud is 'exlibris' of 'ex-librissen'). Een 'Joods exlibris' kan duiden op een exlibris met Joodse symbolen of Hebreeuws. Het kan ook gelden voor een door een Joodse kunstenaar vervaardigd exlibris. Maar ook als een Joodse opdrachtgever een exlibris laat maken zonder Joodse symbolen kan van een 'Joods exlibris' gesproken worden. Bij een cultuurhistorische benadering valt de voorkeur te geven aan de term 'Exlibris van Joden', want de opdrachtgever (of beter de titularis) en de kunstenaar zijn bepalend.' (Uit het informatiepaneel in de tentoonstelling.)

VITRINES I – IV

**Exlibris uit de collectie Philip van Praag,
Bibliotheca Rosenthaliana, UB Amsterdam**

VITRINE I

JOODSE SYMBOLEN

1. Mr. Izak (Chaim) Prins, 1887–1968
publicist op Joods historisch gebied
E. Smalhout, cliché, circa 1920
'Magen David' ('schild van David'), bekend als davidster;
'Stenen tafelen'
2. Jacob Israël de Haan, 1881–1924
schrijver en dichter
J. Coenraad, Zaandam (?), lijncliché, z.j.
Davidsster omringd door 12 cirkeltjes – twaalf zonen
van Jacob, twaalf stammen van Israël
3. Aäron Cohen
directeur ANP-Photo
H. A. van der Wal, lijncliché, z.j.
Davidsster, zegenende handen van de priester
(Hebr.: koheen), naam ook in het Hebreeuws
4. Dr. M[arcus] Boas, 1879–1941
classicus
Maker onbekend, lijncliché, z.j.
Boaz: naam van een zuil voor de Tempel in
Jeruzalem. Latijns citaat uit de spreuken van
Dionysius Cato: '[Gelukkig hij die] de oorzaken der
dingen [kan] leren kennen'
5. E. (Menachem) de Vries
besnijder, koster, ritueel slachter, Den Haag
Samuel E. Manukowski, lijncliché, circa 1930
Instrumentarium van besnijder: mesje, tang en
schaar, naam ook in het Hebreeuws
6. Li en Arthur Gelber [-Dannenbaum]
1883–1943; 1883–1943
Chris Lebeau, houtsnede, 1925
Davidsster, zevenarmige kandelaar, stralende stad in
Palestina
7. Maurits Heybroek
N.P. de Koo, lijncliché, circa 1911
'Jad', aanwijzer bij voorlezen van de Tora
8. Ph[ilip] (Uri) Frank, 1910–1943
opperrabbijn van Noord-Holland
Maker onbekend, lijncliché, z.j.
Tora-rol, waaronder in het Hebreeuws: 'Licht van de
Eeuwige' (Micha 7:8); naam ook in het Hebreeuws
9. Karel Azijnman, 1876–1936
G. Gerrits, lijncliché, z.j.
Davidsster. In het Hebreeuws: 'Het is al ijdelheid'
(Prediker 1:2)
10. E[dwin] R[abbi], *1957
klassiek filoloog
Wim van Aken, cliché, 1982

Hebreeuws citaat uit Talmoed: 'De studie van de Tora weegt tegen alles op' (bSjabbat 127a)

VITRINE II

HEBREEUWS EN GODSDIENST

1. Michal Feiwel

Uriel Birnbaum, lijncliché, 1942

Hebreeuws citaat: Genesis 1: 1-6, schepping van het licht

2. Abraham Toncman, 1905–1943

chazan en leraar Hebreeuws, secretaris Joodse Gemeente Pekela

Uriel Birnbaum, lijncliché, 1934

De bijbelse Abraham en het bezoek van de drie mannen (Gen. 18) en Abraham Toncman als leraar (?).

3. I. (Pinchas Halevi) Koekoek

onderwijzer

L. Pinkhof, cliché, z.j.

Naam en citaat in het Hebreeuws: 'Neem toch uit zijn mond het Onderricht (Tora) aan en leg zijn woorden weg in uw hart' (Job 22:22). De kan met water hoort bij de rol van de leviet in de dienst.

4. David Cohen, 1882–1967

hoogleraar UvA, leidende posities, o.m. in de Joodse Raad

L[éon] H[olman], lijncliché, z.j.

De zegenende handen van de koheen (priester) en rondom het gebed om wijsheid en kennis voor leiding over het volk (2 Kronieken 1:10).

5. A. (Efraim) Grünwald, arts

Leo Pinkhof, cliché, 1931

Ook in het Hebreeuws: 'Boek uit de boeken van ...', beroep en naam.

Davidster, kaars en esculaap

6. E. B. de Metz

apotheker (?)

P. van der Wielen, lijncliché, 1931

Davidster omgeeft vizel met stamper. Hebreeuws citaat: 'God doet geneesmiddelen uit de aarde voortkomen en een verstandig man versmaadt ze niet' (Jezus Sirach 38:4).

7. Hartog (Naftali ben Abraham) Beem, 1892–1987

leraar Duits, auteur van *De verdwenen Mediene* (1950)

Maker onbekend, lijncliché, z.j.

Davidster, waarin Hebreeuwse uitdrukking: 'Desalniettemin', als 'Afalpieken' Beems pseudoniem.

8. Walter (Ze'ev) Bartfeld, later: Ze'ev Bar., *1931

leraar biologie

R. Oxenaar, lijncliché, 1953

De Hebreeuwse naam (Ze'ev = wolf) verschaftte het motief van de wolf.

9. Dr. M. (Mosche Ascher Lemel) König, 1902–1979

Joods geleerde

Alice Horodisch-Garman, lijncliché, z.j.

Torarol met daarop een Hebreeuwse spreuk:
'Wie is wijs? Hij die van iedereen leert' (Spreuken der Vaders 4:1).

10. Joseph Gompers, 1899–1945
schrijver

Fré Cohen, houtsnede, z.j.

Met Hebreeuws citaat 'De dag is kort en het werk veel' (Spreuken der Vaders 2:15).

VITRINE III

DIASPORA – ZIONISME / NEDERLAND – ISRAEL

1. J[acques] Lobstein, 1883–1945
geneesheer-directeur Apeldoornsche Bosch
Mark Kolthoff, houtgravure, 1923
Hebreeuws bijbelcitaat 'Aan Babels stromen, daar zaten wij, ook weenden wij. [Aan de wilgen aldaar hingen wij onze citers]' (Psalm 137:1)

2. Sigmund Seeligmann, 1873–1940
bibliograaf, leidende figuur in Joods Nederland
Maurits de Groot, lijncliché, 1901
Hert (Land Israël) (?) en leeuw (Nederland) met Davidsster

3. Maurits [Mozes] de Groot, 1880–1932
Martin Monnickendam, lijncliché, 1932
De muur van de Oude stad van Jeruzalem en de toren van Middelburg

4. Isac Leo Seeligmann, 1907–1982
conservator Bibliotheca Rosenthaliana
(1946–1949), hoogleraar Hebreeuwse Bijbel, Jeruzalem
Leo Pinkhof, lijncliché, circa 1923
Hebreeuws citaat: 'Wie is wijs? Hij die van iedereen leert' (Spreuken der Vaders 4:1).

5. Izaak van Esso Bzn, 1880–1966
arts, secr. Genootschap voor de Joodse Wetenschap
Uriel Birnbaum, lijncliché, 1935
De berg Zion aan de horizon – de straat geflankeerd met boeken, in het midden de esculaap van het beroep

6. L[odewijk] H[artog] (Elazar ben Naftali) Sarlouis, 1884–1944
opperrabbijn van Amsterdam
B. Prins, lijncliché, 1926
Nederlandse leeuw, schild met davidsster.
Naam ook in het Hebreeuws.

7. N[achum] Ehrenfeld, 1919–1943
Weense 'Palestina-pionier' in Deventer
Ph. van Praag (1887–1942), lino-snede, 1941
Silhouet van Jeruzalem waarover de zon opgaat, op de voorgrond een man die in de Torarol leest.

8. Abr. Schijveschuurder
werkzaam in het confectiebedrijf
Maker onbekend, lijncliché, z.j.
Twee Nederlandse leeuwen en de schaar van het

beroep, zevenarmige kandelaar als symbool van het jodendom op de achtergrond

9. L. Jaller

Andries Hoek (?), lijnlich , z.j.

Met de initialen ook in het Hebreeuws en een wereldbol met de contouren van het land Isra l

10. Suzanna Mogendorff-de Leeuw, 1902–1944
samen met haar echtgenoot enthousiaste zioniste
L. Lopes Cardozo, lijnlich , 1930–1935
Nederlandse leeuwen flankeren de dauidster,
symbool van jodendom en zionisme.

VITRINE IV

ALGEMENE SYMBOLIEK

1. Dr. Ludwig Cohn, 1877–1962

S. H. de Roos, lijnlich , z.j.

Met phoenix (?) in het midden

2. D[avid] H[enri] van Biema Nykerk, 1863–1951
directeur van plateelbakkerij ‘De Distel’ (Amsterdam)
Maker onbekend, lijnlich , z.j.
Vrouwen die lezen, nadenken en bewust voor zich
uitkijken

3. [Dora] C[alisch]-H[ijmans]

G. W. Dijsselhof, ets, circa 1897, vervaardigde
18 varianten!

Met Frans citaat ontleend aan Villiers de l’Isle-Adam:
‘Het begrijpen is een afspiegeling van het scheppen’

4. D[avid] J. W[ijnkoop], 1876–1941

communistische voorman

J. Houthakker, lijnlich , circa 1910

5. F[rederik] M[aurits] Cohen, 1892–...

Johan van Hell, houtgravure, 1924

Engelse vertaling van Perzisch origineel: ‘Ik kwam
als water en als wind ga ik’ (uit de Rubaiyat van
Omar Khayyam)

6. Elias van Praag, 1895–1973

onderwijzer

Philip van Praag, 1887–1942, lijnlich , 1928

Vervaardigd voor jongere broer

7. Else Elias

Benjamin Prins, lijnlich , 1930

Kabouters wijzen op een wereldbol de Middellandse
Zee aan

8. Henri Vles

L. Lopes Cardozo, lijnlich , circa 1941

Negen symbolen van de weegschaal (rechtsspraak)
tot en met een glas en een pijp rechts, maar heel
klein ook vier dauidsterretjes in de vier hoeken...

9. Dr. H[endri]k Cohen, 1879–1945

apotheker

Afina Catharina Gesina Goudschaal, lijnlich , 1927

Met Latijnse spreuk 'Door kruiden vindt genezing plaats'

10. Dr. E. A. M. Speijer, 1904–1999

Entomoloog

J. Obbes, ets, 1933

Schorpioenspin, waarvan hij de ontdekker was

VITRINE V

IEDER ZIJN EIGEN EXLIBRIS !

De familie Van Praag in exlibris

In 1675 komt Jonas Hartog van Praag naar Amsterdam. Zijn zoon, Emanuel Jonas, noemt zich nog Präger, maar de derde generatie heet al 'van Praag'.

In Nederland worden de Van Praags een grote familie en dat geldt in het bijzonder voor het aantal exlibris op hun naam. Tot nu toe zijn er niet minder dan 41 exlibris op naam van 26 verschillende personen uit de van Praag-familie aan het licht gekomen. Voor een deel hangt dit natuurlijk samen met het feit dat de familie ook drie exlibrismakers kent:

Philip van Praag sr. (zoon van Jochem Emanuel) 1887 – 1942

Jo van Praag (zoon van Emanuel) 1913 – ca 1995

Rob van Praag (zoon van Bernard, 1901 – 1974)

Philip van Praag jr, de zoon van een van deze makers, een van de belangrijkste publicisten op exlibristerrein in Nederland (zie ook vitrine VII).

In deze vitrine worden de exlibris van de verschillende leden van de familie van Praag in een stamboom ondergebracht. Voor de meeste lukt dat min of meer; bij enkele namen hebben we nog geen relatie kunnen vaststellen. Informatie daarover blijft welkom.

(C.K.)

VITRINE VI

WAAR KOMEN DE HEBREEUWSE CITATEN VANDAAN?

Inclusief bijzonderheden over Abraham Toncman en Uriel Birnbaum

De vitrine is ingericht met boeken uit de bruikleencollectie van de Joodse Gemeente aan de UB Groningen en uit de collectie van de UB Groningen. De boeken bevatten (de vertaling van) teksten die op de exlibris worden aangehaald. Speciale aandacht hierbij voor het exlibris van Abraham Toncman, in 1934 gemaakt door Uriel Birnbaum.

Het Hebreeuwse citaat op het Nederlands Joodse exlibris

In ons bestand van Nederlands Joodse exlibris blijken meer dan 60 exlibris een Hebreeuws citaat te hebben. Verschillende motieven kunnen tot de keuze van het citaat geleid hebben.

Naam

Evenals bij het niet-Hebreeuwse citaat is er vaak een directe samenhang tussen het citaat en de naam van de titularis en is het niet op te vatten als een eigen lijfspreuk of zo iets. Heel duidelijk zijn verwijzingen van dragers van bijbelse namen naar de bijbelse figuren die hun naam dragen. Zoals bij Abraham Toncman met de verwijzing naar de bijbelse Abraham (Nehemia 9:7), wiens naam van Abram in Abraham veranderd wordt (Genesis 17) en die het bezoek van de drie mannen krijgt (Genesis 18), en bij Samuel Jehuda Colthof wordt uitdrukkelijk de eerste pagina van het Bij-

belboek Samuel in een zogenoemde Rabbijnenbijbel afgebeeld, de traditionele bijbeltekst met klassiek Joodse commentaren er omheen. Maar het bij Colthof opgevoerde citaat (uit Psalm 119:165) begint met een *sjien* en eindigt met een *lamed*, de eerste en laatste letter van Samuel in het Hebreeuws. Een soortgelijk voorbeeld daarvan is het door Leo Pinkhof gemaakte exlibris van Salomon Jakob Flörsheim (1893-1979), waar het eerste citaat aan de rechterkant ontleend is aan Psalm 34:21, met een *sjien* aan het begin en een *he* aan het eind (de eerste en laatste letter van Salomo in het Hebreeuws), terwijl het linker citaat ook uit de Psalmen komt (104:23), beginnend met een *joed* en aan het slot een *beet* – de eerste en laatste letter van Jakob in het Hebreeuws.

Zionistische overtuiging

De keuze van het citaat kan ingegeven zijn door een zionistische overtuiging, zoals aan te nemen valt bij twee exlibris vervaardigd door Malie Auerbach (1918-1942), de een voor A. Nenner met Jeremia 32:15 - een profetische belofte voor het land Israël ('huizen, akkers en wijngaarden zullen weer gekocht worden') en de ander voor de zionistische student medicijnen J.A. Weijel met het begin van Jesaja 62: 'Om Tsioms wil zal ik niet zwijgen'. Het zionisme is waarschijnlijk ook de achtergrond van het mooie exlibris voor de directeur van het Apeldoornsche Bosch, J. Lobstein, door Mark Kolthoff met psalm 137:1, 'Aan de stromen van Babel zaten wij, daar weenden wij' – het besef van het galoet (ballingschap) in tegenstelling tot verleden en toekomst in het Land. (zie afbeelding op pagina 4).

Beroep

Twee meubelmakers, Jacques Vaz Dias en Michael Polak, hebben dankbaar gebruikgemaakt van 'de boom des levens', zoals die als beeld voor de Tora, het Onderricht, voorkomt in Spreuken 3:18. De dubbele betekenis is duidelijk: naast de symbolische betekenis van de levensboom was het het hout dat voor hen ook letterlijk van levensbelang. In het exlibris van Arjeh Stern wordt de tekst ook opgevoerd, maar hier slaat het (ook) op het hout van de stokken waar vanaf de Torarol wordt uitgerold, die worden namelijk elk ook 'ets chayim' genoemd.

Populaire wijsheidsspreuken

Naast de reeks citaten uit de Psalmen zijn er veel ontleeningen aan de wijsheidsliteratuur in de Bijbel, zoals Prediker - 1:2 (K. Azijnman), 9:15 (Max van Dam) - of het boek der Spreuken - 1:2 (J. Jacobson), 2:2 (A. Kannewasser), 6:23 (A. Schuster), 6:23 (B. Eizkes) - en uit de nabijbelse traditie, zoals die zijn neerslag vond in het misjna-traktaat Spreuken der Vaderen/Avot, zoals uit 1:6 bij I. Maarsen ('Verwerp u een vriend!' Boeken!), 1:14 ('Wanneer ik niet voor mij zorg, wie zorgt dan voor mij? Maar wanneer ik voor mij alleen zorg, wat ben ik dan? En wanneer niet nu, wanneer dan?' bij Alfons E. Hirschfeld, M.B.Katan), uit 2:15 bij Joseph Gompers ('De dag is kort, het werk is veel') (zie afbeelding op pagina 4), en uit 2:2 bij Justus Tal ('Mooi is bestudering van de Leer gepaard met wereldlijk verkeer'), 4:1 ('Wie is wijs? Hij die van iedereen leert' bij I. Seeligmann, M. König), 4:5 ('om te studeren en te onderwijzen' bij A. de Jong/Yinnon), 4:13 ('de kroon van een goede naam' bij J.Ch. Rubin-Weiszblum). (Citaten uit: I. Maarsen, De Spreuken der Vaderen. Zutphen 1932).

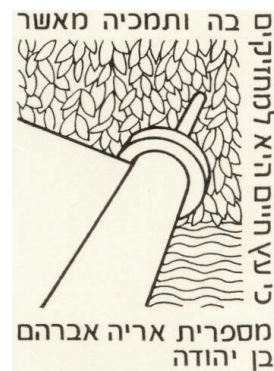
(FJH)

Links:

S. J. Flörsheim, S. J. Colthof, A. Nenner, J.A. Weijel.

Op deze pagina:

J. Vaz Dias, M. Polak, A. Stern, I. Maarsen, J. Tal.

Abraham Toncman (1905 – 1943), godsdienstleraar en secretaris Joodse gemeente Pekela

Abraham Toncman werd op 16 juni 1905 geboren in Oss, vanuit Veghel vertrok hij naar Pekela, trouwde op 7 april 1937 in Deventer met Esther Spiegel (* Deventer, 7 september 1906). Ze kregen vier kinderen, het eerste levenloos (2 mei 1938), drie dochters Josepha (4 augustus 1939), Espérance (19 augustus 1940) en Mien (2 augustus 1941).

De opdracht voor het exlibris moet in 1934 gegeven zijn, toen Uriel Birnbaum vanuit Wenen op bezoek was in Nederland in verband met het overlijden en de begrafenis van zijn moeder. Dat was toen Toncman nog in Veghel godsdienstleraar was. Een detail over die opdracht vermeldt Horodisch in zijn boekje over Uriel Birnbaum, namelijk dat de opdrachtgever (i.c. Toncman) de bijbelplaats ('Nehemia 9:7') vermeld wilde zien op het exlibris op grond van een talmoedisch principe. Bij dit laatste wordt bedoeld op een principe verwoord in de Spreuken der Vaders (4:6): 'Al wie iets meedeelt met de naam van de auteur brengt de verlossing in de wereld'.

Van 1936-1942 was Toncman secretaris van het bestuur van de Joodse Gemeente Pekela en voorzanger en godsdienstonderwijzer. Verder was hij bestuurslid van de Nederlandse afdeling van de orthodox-religieuze, antizionistische organisatie Agoedat Jisra'el.

Van hem bleef het Notulenboek over de vergaderingen en de gebeurtenissen in de eerste oorlogsjaren (17 juli 1940 - 31 december 1942) bewaard, waarin hij beschreef hoe de gemeente gedecimeerd werd. In de Aantekeningen aan het slot noteerde hij dat op Oudejaarsdag 1942 er nog vijf Joodse gezinnen - 14 joden - met toestemming van de Duitsers in de Pekela's woonden, waaronder de familie Toncman.

In Hebreeuws ontleend aan liturgie en bijbel schreef Abraham Toncman zijn 'laatste woorden' onder het opschrift 'Aantekeningen van den Secretaris der Nederl. Israë. Gemeente Pekela': 'Nu zijn wij met weinigen van velen overgebleven: men beschouwt ons als kleinvee, naar de slachtbank te voeren om vermoord en vernietigd te worden, tot ongeluk en tot schande. Moge er redding en uitkomst komen voor de joden! Spoedig in onze dagen, amen!'

Maar ook voor hem en zijn familie volgde transport naar Westerbork en op 9 februari 1943 werden zij allen van daar uit doorgestuurd om in Auschwitz vermoord te worden.

Literatuur

Mozes Heiman Gans, *Memorboek. Platenatlas van het leven der joden in Nederland van de middeleeuwen tot 1940*. Baarn 1971, p. 818 - 827.

Jozeph Michman, Hartog Beem, Dan Michman, *Pinkas. Geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Nederland*. Amsterdam/Antwerpen 1999 p. 506 - 509.

Dirk Mulder, *Aalje Tiktak, Harm van der Veen, Weinigen van velen. Notulenboek van een joodse gemeenschap 1940-1942*. Hooghalen/Veendam 1995. (FJH)

Uriel Birnbaum (1894-1956), Exlibris-kunstenaar

In de expositie vallen de drie exlibris van Uriel Birnbaum op. In vitrine II zien we zijn boekmerk voor Michal Feiweil met een voorstelling van een berg (de Sinai?) :waarboven het begin van het boek Genesis over de schepping van het licht, dat daarbovenuit straalt. Dezelfde vitrine toont zijn exlibris voor Abraham Toncman, chazan, leraar Hebreeuws en secretaris van de Joodse gemeente Pekela. Ook hier hebben we weer te maken met een religieuze voorstelling: Abraham en het bezoek van de drie engelen (Genesis 18) gecombineerd met een verwijzing naar de naamsverandering ('Abram' werd 'Abraham') die daaraan voorafging (Nehemia 9:7) en de afbeelding van een docerende rabbijn. Dit exlibris prijkt ook op het affiche van de tentoonstelling. In vitrine III ligt zijn exlibris voor de zionist Izaak van Esso, waarop twee rijen boeken de weg flankeren naar Zion. Het is duidelijk: wie het Joodse exlibris in Nederland bestudeert, komt niet om Uriel Birnbaum heen.

Wie was deze bijzondere kunstenaar? Uriel Birnbaum werd in 1894 te Wenen geboren als zoon van Rosa Korngut (1869-1934). Zijn vader was Nathan Birnbaum

(1864-1937), de vermaarde zionistische theoreticus en uitvinder van het begrip zionisme. Hij had twee oudere broers: Salomon (1891-1989) en Menachem (1893-1944). Voordat hij zich weer in Wenen vestigde, maakte hij met zijn familie nogal wat omzwervingen waarbij hij ook in Berlijn terecht kwam. Hier nam zijn artistieke carrière een aanvang. Zonder noemenswaardig onderricht ontwikkelde hij zich samen met Menachem tot beeldend kunstenaar. Hij vond een nieuwe techniek uit, waarmee hij pentekeningen maakte die met kleurinkten werden ingevuld. Qua thematiek werd hij daarbij uitsluitend geïnspireerd door kunstenaars en schrijvers met een bizarre, fantastische of karikaturale thematiek, zoals Kubin, Thomas Theodor Heine en E.A. Poe. In diezelfde ontwikkelingsjaren ontdekte Uriel dat hij een dubbeltalent was, want hij kon ook met een verbluffende virtuositeit uit de voeten met woorden, zowel in poëzie als in proza. Hoewel hij zijn burgermangeweten suste met het streven naar inkomsten uit reclamewerk, liet hij zich volkomen meeslepen door megalomane fantasieën over de kunstwerken die hij zou scheppen: geen losse tekeningen, maar hele cycli en geen kleine bundels gedichten, maar hele eposen. In de jaren twintig zou hij erin slagen om een paar van die cycli te voltooien, zoals zijn meest bekende *Der Kaiser und der Architekt*, maar aan zijn kosmisch-poëtisch werk *Das Sternenschiff* zou hij zijn hele leven bezig blijven.

In 1913 werd hij van de ene dag op de andere diepgelovig en begon zijn werk profetische trekken te krijgen. Vanuit die instelling beleefde hij de Eerste Wereldoorlog als een godsgericht, als straf en genade tegelijk. Daarin kwam geen verandering, zelfs niet nadat hij oorlogsinvalid was geworden. Direct na de voor Oostenrijk catastrofaal afgelopen oorlog en de ineensstorting van het Habsburgse Keizerrijk, trok hij de aandacht met zijn poëtisch oorlogsrelaas *In Gottes Krieg*, waarin hij niet alleen zijn trouw aan God, maar ook aan de Keizer bezong. Dit religieus en politiek conservatisme verklaart ook waarom hij net als zijn vader een zeer afwijzende houding begon in te nemen tegenover het zionisme. Vader en zoon werden eerder gedreven door een nostalgisch heimwee naar het Habsburgse Rijk, met zijn vele volkeren en open grenzen naar het Oost-Europese, chassidische Jodendom dan door het joods-utopische nationalisme. Zij zagen daarin, evenals in alle andere vormen van politiek idealisme, dezelfde menselijke hybride, die God met de gesel van zijn oorlog had afgestraft.

Daarmee stonden zij in Oostenrijk zeker niet alleen, maar de monarchistische herstelbeweging van conservatieve katholieken (en dus ook enkele orthodoxe Joden) werd steeds meer gemarginaliseerd door de krachten, die aanstuurden op een vereniging met Duitsland. Uriels compromisloze houding tegenover alle gelovigen in politieke, zowel als wetenschappelijke oplossingen voor de noden van de mens, maakte een literaire of artistieke carrière totaal onmogelijk, zodat hij er vanaf 1928 – na de publicatie van negen boeken en deelname aan verschillende exposities – niet meer in slaagde zijn werk op een expositie te tonen of bij een uitgeverij onder te brengen. Na de Anschluss in 1938 was hij gedwongen uit te wijken naar Nederland, waar zijn ouders en zijn broer Menachem al eerder vanuit Berlijn naartoe gekomen waren. Hier zouden zijn ouders spoedig overlijden, terwijl zijn oudste broer emigreerde naar Engeland en Canada. Dankzij de inspanningen van Menno ter Braak kreeg hij een verblijfsvergunning en vestigde hij zich in Den Haag. Door middel van exposities en lezingen deed hij zijn best om als kunstenaar vaste grond onder de voeten te krijgen en een financiële basis te leggen voor zijn verdere verblijf in ons land. Mede door het spoedige uitbreken van de oorlog had hij ook dit keer alleen maar pech en moest hij door zijn familie en vrienden worden ondersteund. Hij was bovendien niet meer alleen, maar gehuwd met Rosa Grieb en vader van zijn dochter Mirjam. Omdat hij door de Duitsers als gemengd gehuwd werd beschouwd kon hij in tegenstelling tot zijn broer Menachem de oorlog – in Amersfoort – overleven. Hij had tijdens die angstvolle jaren onverdroten verder gewerkt aan een oeuvre dat reusachtige proporties begon aan te nemen. Ondanks alle inspanningen van vrienden, orthodoxe Joden en conservatieve katholieken, zou hij het niet meer meemaken, dat in 1957 een kleine, maar niettemin duizend pagina's tellende keuze uit zijn verzen zou worden gepubliceerd.

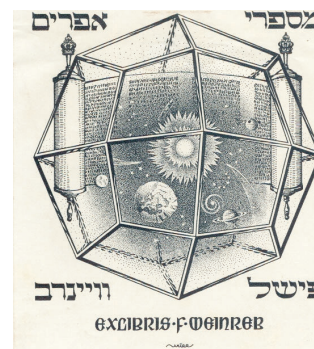
Wat Uriel Birnbaum ook niet meer met eigen ogen heeft gezien, is het smaakvolle boekje over zijn exlibris, dat eveneens in 1957 werd gepubliceerd door zijn vriend Abraham Horodisch, de bekende Amsterdamse antiquaar en boekwetenschapper. Hierin vinden we het bijna complete exlibris-oeuvre van de kunstenaar, voorzien van informatie uit de eerste hand over de titularissen en de symbolische voorstellingen. Meer dan de helft van deze exlibris maakte Birnbaum voor Nederlandse opdrachtgevers, veelal vrienden en bekenden, waaronder de handelaar H. v. Leeuwen,

EXLIBRIS HEINRICH VAN LEEUWEN

de arts J. Buzaglo en de econoom F. Weinreb, die hem en zijn gezin financieel, medisch of emotioneel hadden gesteund tijdens zijn moeilijke ballingschap. Al deze wonderlijke werkjes kenmerken zich vooral door één ding: de blik van de beschouwer wordt steeds geleid naar het Hogere. Soms wordt dit gesymboliseerd door typische Birnbaum-engelen: hoofden met lange, spitse vleugels. Een andere keer door de kosmos of de sterrenhemel, maar het meest door de Zionsberg. Voor sommige titularissen mocht die bedoeld zijn als een politiek symbool, voor Uriel Birnbaum zelf ging het daarbij steeds om messiaanse verwachtingen.

Op onze vraag aan zijn dochter Mirjam, die tot voor kort de nalatenschap van haar vader beheerde, of Uriel ook zelf een exlibris had gevoerd, kregen we een ontkenkend antwoord. Echter, zij had er wel een in gedachte voor hem. Het zou ongetwijfeld het sterrenbeeld Orion hebben vertoond, in een uitspanseel, bevaren door een sterrenschip. *Das Sternenschiff* heette Uriels onvoltooide magnum opus. Een prachtig vignet met zijn naam in de vorm van een zeilschip verwijst daarnaar. Het had inderdaad evengoed zijn persoonlijk exlibris kunnen zijn.

Literatuur

Abraham Horodisch, *Die Exlibris des Uriel Birnbaum gefolgt von einer Selbstbiographie des Künstlers*. Zürich 1957; Thomas Biene, 'Uriel Birnbaum, ignoriert, emigriert, vergessen. Stationen im Leben eines Prophetischen Dichters, Denkers und Zeichners', in: Hans Würzner Hg., *Österreichische Exilliteratur in den Niederlanden 1934-1940*. Amsterdam 1986, p. 127-143; Kitty Zijlmans, 'Jüdische Künstler im Exil: Uriel und Menachem Birnbaum', in: *ibidem*, p. 145-155; Wim Zaal, 'Uriel Birnbaum', in: zijn *Nooit van gehoord, stiefkinderen van de Nederlandse beschaving*. Utrecht 1969, p. 110-120. (J.A.)

VITRINE VII

LITERATUUR & DOCUMENTATIE

a. Nederlands tijdschrift over exlibris in UB Groningen

Van groot belang voor het 'exlibrisgebeuren' in Nederland is de Nederlandse vereniging voor Exlibris en andere Kleingrafiek, die dit jaar haar vijftigjarig bestaan viert. Zij geeft een zeer smaakvol tijdschrift, *Exlibriswereld*, uit, dat vier keer per jaar verschijnt, altijd vergezeld van een origineel grafisch kunstwerk. In dit tijdschrift wordt ook aandacht besteed aan het lopende project over de Nederlands Joodse exlibriscultuur.

Het complete tijdschrift is voor raadpleging in Groningen beschikbaar.

b. Project 'Het Exlibris van Joden in Nederland'

Initiatiefnemers en uitvoerders van het project: drs. J. Aarts (Huizinga Instituut UvA), drs. F.J. Hoogewoud (tot 2005 adjunct-conservator van de Bibliotheca Rosenthaliana) en drs. C. Kooyman (Joods Maatschappelijk Werk, Amsterdam), met medewerking van P.J.J. Peijnenburg (1934 – 2006) en drs. Ch. Brasz en M. de Vries in Israël.

Vanaf 2006 kreg het team bijzondere ondersteuning van drs. Theo van Praag (Heemstede).

Het project 'Het exlibris van Joden in Nederland' streeft sinds 2004 naar het bijebrengen van zo veel mogelijk documentatie over exlibris van Nederlandse Joden uit bibliotheken, particuliere en museale verzamelingen in binnen- en buitenland. Inmiddels omvat de collectie van het project rond de 1500 stuks, grotendeels origineel. Het betreft exlibris van vooraanstaande en minder prominente leden van de Joodse bevolkingsgroep, al dan niet gemaakt door Joodse kunstenaars. Het zijn unieke egodocumenten, die minder bekende en moeilijker toegankelijke aspecten van binnenuit kunnen belichten.

Het tweede doel van het project is de publicatie van een overzichtswerk, waarin alle exlibris zijn opgenomen, voorzien van biografische gegevens en becommentarieerd in enkele cultuurhistorische essays. Pionier op dit terrein was Prof. dr. Philip van Praag jr., wiens Joodse deelcollectie in februari 2005 als bruikleen werd geschonken aan de Bibliotheca Rosenthaliana, UB Amsterdam. Het beschikbaar komen van deze collectie voor onderzoek is een extra stimulans voor het project geweest.

In kringen van exlibrisverzamelaars kan het Joodse exlibris bogen op een status aparte. Dat komt doordat het een dwingend beroep doet op onze piëteit. Het is immers vaak een van de schaarse sporen van een slachtoffer van de Jodenvervolging. In de Joodse geschiedenis bestaat de traditie om de namen van slachtoffers in een 'Memorboek' voor het nageslacht vast te leggen. Het nagestreefde werk zal dan ook een soortgelijk karakter krijgen.

Publicaties van de leden van het team, resp. over het project:

- F. J. Hoogewoud, 'Dutch Jewish Ex Libris Found Among Looted Books in the Offenbach Archival Depot (1946)' in: Chaya Brasz and Yosef Kaplan eds, *Dutch Jews as Perceived by Themselves and by Others* (Leiden 2001).

- Over het project: Chaya Brasz, 'Wat exlibrissen vertellen', in *Nieuw Israëliëtisch Weekblad*, 17 september 2004.

In het december nummer van *Exlibriswereld* 48e jaargang, no. 4 (winter 2005)

- Jan Aarts, 'Lijst van publicaties [over exlibris en grafiek] door Philip van Praag jr.'

- Chris Kooyman, Een Joods exlibris door Philip van Praag Sr. [N. Ehrenfeld]

- De bijdragen van Chaya Brasz voor *Aleh*, het blad van de organisatie voor immigranten uit Nederland in Israël (aanwezig in de Bibliotheca Rosenthaliana, UB Amsterdam) :

Aleh 62,2 (juni 2004), p. 27v.: Philip Frank; 62,3 (september 2004), p. 22v.: Eliezer Emile Stranders; 62,4 (december 2004), p. 15v.: Hindle (Hess-) Swartenberg; 63:1 (april 2005), p. 20v.: Gerard Polak; 63,3 (juli 2005), p. 24v.: Juda Araten en Hanna de Leeuw; 63,5 (november 2005), p. 24v.: R.C. (Musaph-)Andriessse; 64,1 (februari 2006), p. 42v: J.C. Coppenhagen.

- Tijdens de eerste versie van deze expositie in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam had Harry Moinat van het lokale tv-station SALTO korte interviews met de drie leden van het team, waarvan de opnames werden uitgezonden. Voor de tentoonstelling in Enschede verzorgde hij een nieuwe versie onder de titel 'Exlibriscultuur van Joden in Nederland' (zomer 2006).

c. Literatuur over Nederlands Joodse exlibris met speciale aandacht voor Ph. van Praag

Een van de doeleinden van het project is te komen tot een uitvoerige bibliografie van publicaties in welke vorm dan ook, waarin op enigerlei wijze aandacht wordt geschonken aan het exlibris van Nederlandse Joodse titularissen en kunstenaars of waarin een Nederlands Joodse exlibris wordt afgebeeld. De Nederlandse exlibriscultuur bloeide op in de jaren twintig van de vorige eeuw en zowel Joodse titularissen als Joodse kunstenaars en verzamelaars speelden direct al een opmerkelijke rol. De bibliograaf en verzamelaar Sigmund Seeligmann was de eerste die erover schreef. Hij stimuleerde in Joodse kring het gebruik, het maken en verzamelen van boekmerken. En als geleerde stond hij ook aan de basis van de bestudering van het Joodse boekmerk. In wetenschappelijk opzicht trok hij daarmee de aandacht van iemand als de Amerikaanse redacteur van o.a. de 'Jewish Book Annual', Philip Goodman. Dr. Henriette Boas en prof. Philip van Praag jr. volgden in hun spoor.

Sigmund Seeligmann, 'Joodsche boekmerken' in: *De Vrijdagavond* 1/1 (1924).

Philip Goodman, 'Jewish Bookplates of Dutch Interest', in: *Boekcier. Tijdschrift van de Stichting Nederlandsche Ex-libris-Kring*. Tweede Reeks, 9, 2 (april 1954).

Henriette Boas, 'Amsterdams-joodse ex-libris', in: haar *Herlevend bewaard. Aren lezen in joods Amsterdam*. Amsterdam 1987.

Philip van Praag jr. (1914-2000), exlibris-onderzoeker

Philip van Praag's specifieke aanpak van de exlibrisstudie heeft alles te maken met zijn socialistische en Joodse achtergrond. Zijn vader, de in exlibriskringen welbekende "sierkunstenaar" Philip van Praag, zette zijn talenten niet alleen in voor zijn gezin, maar ook voor het socialistisch ideaal. Philip zelf was maar liefst acht jaar lang zeer actief in de AJC, de jeugdbeweging van de SDAP. Deze beconcurrerde de jongerenorganisaties van de andere gezindten niet alleen hevig met haar ideologie, maar ook met haar bijzondere stiling. Geen wonder dat Van Praag al van jongs af aan gefascineerd werd door het verband tussen kunst en samenleving en dat hij zich later intensief zou gaan bezighouden met Fré Cohen, de artistieke coryfee van de AJC. Na een onderwijzersopleiding voor de oorlog, een vanwege de crisis moeizame start op de arbeidsmarkt en het overleven van de Jodenvervolging, koos hij na de bevrijding voor een academische carrière. In de jaren zestig werd hij benoemd tot hoogleraar in de demografie aan de universiteiten van Brussel en Leuven. In die positie kreeg zijn sociale belangstelling de overhand op zijn interesse in toegepaste kunst en publiceerde hij talrijke wetenschappelijke en politieke boeken en artikelen, voornamelijk over diverse aspecten van het bevolkingsvraagstuk. Met het oog op zijn latere bestudering van de Joodse symboliek op exlibris is het interessant te constateren, dat hij in deze jaren ook een studie schreef over de demografie van de naoorlogse Joodse gemeenschap in ons land.

In 1933 maakte zijn vader een exlibris voor hem en begon hij een verzameling aan te leggen. In 1946 treffen we hem nog aan op de ledenlijst van de Nederlandse Exlibris-Kring, maar dan verdwijnt hij plotseling. "Na de oorlog," zo zegt hij zelf in een interview, "ben ik met verzamelen opgehouden, omdat de mensen exlibris lieten maken om ze te kunnen ruilen. Toen werd het een kwestie van veel geld hebben en er zoveel mogelijk te laten maken." De exlibriscultuur was op een breukpunt aanbeland: het gebruiksexlibris maakte gaandeweg plaats voor het exlibris als verzamelobject, als een van de titularis onafhankelijk artistiek product. Maar een jeugdliefde laat je nooit los. Rond het jaar dat hij met emeritaat ging gaf hij exlibrisopdrachten aan Pam Rueter. Ook begon hij zich toen te verdiepen in zijn AJC-verleden en in de verwevenheid van zijn eigen biografie met die van het Nederlandse socialisme. Hij schreef in 1981 een artikel over zijn vader en misschien stimuleerde hem dit om zijn oude liefhebberij, het verzamelen van exlibris, weer op te pakken. Dat verzamelen stond nu evenwel geheel in dienst van vruchtbaar onderzoek en een niet aflatende stroom publicaties over het exlibris als gebruiksobject. Zijn sociale en kunstzinnige interesses zouden vanaf dat moment niet meer gescheiden zijn. In het verlengde van het artikel over zijn vader in het *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* ligt het in 1983 verschenen boekje over de sociale symboliek op Nederlandse exlibris, waarin hij als historisch getuige iets wilde vastleggen van de kortstondige betekenis van symbolen in het interbellum en informatie wilde geven over de titularissen. Zijn biografische belangstelling was ook aanleiding mee te werken aan het *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*. Hij publiceerde daarin o.a. over de grafici Albert Hahn en Fré Cohen. Vooral deze laatste had hem nooit losgelaten en het resultaat van die fascinatie was het samen met Peter van Dam geschreven en met een overzichtsexpositie verbonden standaardwerk over haar uit 1993. Niet alleen zijn socialistische verleden bleef hem daarbij inspireren, maar ook de Joodse achtergrond, waarvan hij zich door zijn oorlogservaringen en zijn demografische onderzoek meer bewust was geworden. In 1986 sprak hij op het internationale exlibriscongres te Utrecht over de Joodse symboliek op het Nederlandse exlibris en in 1988 verscheen zijn mooie boekje over dit onderwerp: *Joodse symboliek op Nederlandse exlibri*.

In 1982 spreekt hij in een artikel in *Exlibriswereld* over het exlibris als een "egodocument" en tot zijn overlijden in 2000 zou hij zijn biografische nieuwsgierigheid naar de titularis uitleven in zijn vele artikelen in dit tijdschrift en op andere plaatsen. Daarbij verloor hij overigens de kunstenaar niet uit het oog. Zo gaf hij in 1997 en 1998 nog opdrachten aan Yvonne de Vries en Reinder Homan. Met dat al is hij uitzonderlijk voorbeeldig wat de exlibris-studie betreft, waarin het moet gaan om de eenheid van titularis, kunstenaar en sociaal-culturele context. Dit is ook het uitgangspunt van het project "Het exlibris van Joden in Nederland", waarmee geprobeerd wordt in de voetsporen te treden van de inspirerende pionier die Philip van Praag jr. blijft. (J.A.)

VITRINE VIII

JOODSE EXLIBRIS EN HET NOORDEN VAN NEDERLAND

Connecties met Groningen, Friesland en Drente

1. ALI COHEN, Max Lodewijk Alexander Siegfried, 1903 - 1957

O.a. illustrator. Werkte met houtsneden. Actief in 'de Ploeg'.

M. Ali Cohen, z.j., houtgravure.

Zingende vogel, bloem, hart, zon.

2. BEEM, Naftali ben Avraham (Hartog), 1892 – 1987

Actief in de Joodse gemeenschap. Auteur van o.a. 'De verdwenen Mediene' en werken over het gebied van het Nederlands Jiddisj.

H. de Jong (?), z.j., lijncliché.

Davidster met daarin in het Hebreeuws: 'Des al niettemin'.

3. BEUKEMA - GOUDSMIT, Mia M. B.-G., 1900 – 1996

Studeerde pharmacie. Zeer actief in het sociale werk in Hoogezand, vooral t.b.v. arbeiders en vrouwenbelangen.

Nico Bulder, 1940, houtgravure.

Bloemenplukkende vrouw, planten, retort.

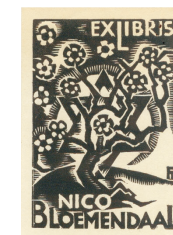

4. BLOEMENDAAL, Max en Lenie, 1913 – 1988, resp. 1913 – 1988

Beiden in Leeuwarden geboren. Max werkte bij de uitgevers Querido en de Arbeiderspers en was actief in de AJC, SDAP en P.v.d.A. Lenie was eveneens actief in de AJC en de P.v.d.A., vooral bij het vrouwenwerk, en werkte later ook bij Querido.

Geudeker, z.j., lijncliché.

Bloem en dal, zon.

5. BLOEMENDAAL, Nico, 1902 – 1962

Geboren in Leeuwarden. Actief in de AJC en de P.v.d.A. in Friesland.

Exlibris 1: Fré Cohen, 1933, houtsnede.

Davidster in meidoorn.

Exlibris 2: Roel Oostra (Drachten), ca 1941

Geen afbeelding ter beschikking.

6. COHEN, August C[ato] F[erdinand], 1866 - onbekend

Geboren in Leeuwarden. Vooralsnog nauwelijks verdere gegevens beschikbaar.

S.H. de Roos (?), jaar en techniek onbekend.

Eigenaarsmonogram; spreuk: 'Blij zijn en wel doen'. Collectie van Meermanno, Den Haag. (Geen afbeelding beschikbaar)

7. COHEN BENDIKS, I., 1878 – 1945

Geboren in Wildervank. Vooralsnog nauwelijks verdere gegevens beschikbaar.

C. v. A.(R?), jaar en techniek onbekend.

Mercurius voor klassieke zuilen en tabaksplant (alleen een copie ter beschikking)

8. DAM, Jacob van, 1934 – heden

Geboren in Groningen. Psycholoog, filosoof. Werkzaam bij de Stichting '40 – '45.

Jacob van Dam, foto, ca 1980.

Opname van zegelring: Minerva (Pallas Athene) met Nike en een weglappende leeuw (het verslagen Afrika).

9. FRANK, Leo, 1908 – 1943

Jurist uit Groningen. Actief in het socialisme en in de strijd tegen het fascisme.

Fré Drost, 1930, lijncliché.

Een vuist op een boek van Marx tegen de achtergrond van een rode vlag.

10. FUKS, Leo (Lajb), 1908 – 1990

Conservator van de Bibliotheca Rosenthaliana en docent modern Hebreeuws en Jid-disj. Hij schonk zijn bibliotheek aan de Provinciale Bibliotheek van Friesland (het Tresoar), uit dank voor de hulp van de Friese bevolking aan de Joden tijdens de oorlog.

Arthur Goldsteen, z.j., houtgravure (?).

Druiven etende vos op een links en een rechts open te slaan boek. Initialen ook in He-breeuws.

11. HESSEN, Dago (David) van, 1881 – 1943

Geboren in Groningen. Zakenman en amateurkunstenaar.

Paul Prött (een kunstenaars-vriend), z.j.

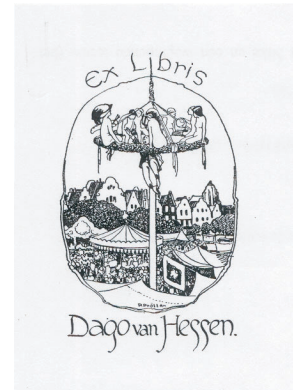
Jonge man reikt boven een kermis uit naar muzen-achtige vrouwen.

12. JOOSTEN, S.M., 1871 – 1951

Geboren in Groningen. Huisarts, actief in de bestrijding van alcoholisme.

P. Rueter, 1941, houtgravure.

Aesculaap, boek. (niet afgebeeld).

13. KLEI, H[enri] L[ouis] van der, 1875 - onbekend

Geboren in Delfzijl. Vertegenwoordiger van buitenlandse levensverzekeringen.

A.W., z.j., lijncliché.

Geleerde met boeken + vrijmetselaarssymboliek; spreuk: 'volharden doet kunnen'.

14. KLEI, Dr. J.H. v[an] d[er], 1906 - onbekend

Geboren in Groningen. Tandarts.

D. van der Veen (echtgenote), z.j., lijncliché.

Tandartsinstrument (?), boek. (niet afgebeeld).

15. NOACH, S.M., 1879 – 1944

Leraar in Heerenveen. Publicist op het gebied van de Nederlandse literatuur.

H. Mulder., z.j., houtsnede (?).

Gestileerde bloem. (niet afgebeeld, wel in omslag verwerkt).

16. POLAK, Leo, 1880 – 1941

President-commissaris van Polak Frutal Works. Hoogleraar rechten in Groningen. Hij wordt als gevolg van zijn protest tegen zijn ontslag naar Sachsenhausen gedeporteerd.

Exlibris 1: A. Hahn sr., ? , houtsnede

Kraanvogel boven de golven; tekst: eppur [si muove]. (niet afgebeeld).

Exlibris 2: A. Hahn sr., 1917, houtsnede

Idem, maar met bliksem en regen.

Exlibris 3: A. Hahn sr., ?

Idem, maar kleiner, zonder 'eppur ...' en andere letters.(niet afgebeeld).

Exlibris 4: A. Hahn sr., ? Uitgevoerd ?

Leeuw boven golven. Bliksem; tekst: e (sic) pur si muove. (niet afgebeeld).

Exlibris 5: S. Polak / stempel, ?

Stempel op een exlibris van S.P. (= Sara Polak). Dezelfde Leo Polak? (niet afge-beeld).

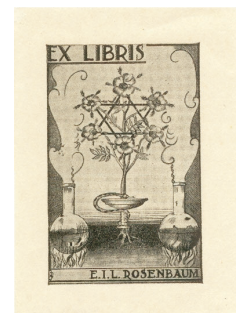

17. ROSENBAUM, E[phraim] I[saak] L[evie], 1913 – 1943

Geboren in Roden. Apotheker – tot op het laatst.

Fotocliché.

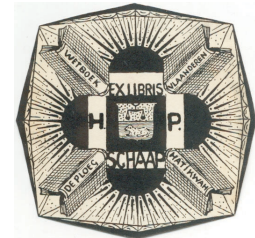
Twee retorten, esculaap, Davidsster in rozenboom.

18. SCHAAP, H.P., 1894 – 1982

Geboren in Groningen. Jurist, griffier in Assen, schrijver van historische werken.
C.J.A. Schaap - Keller (zijn vrouw), z.j., lijncliché (?).

Weegschaal, schaaap, vier boeken met op de rug: resp. wetboek, Vlaanderen, hatikwah, de Ploeg.

19. SIMONS, Mr. D[avid], 1904 – 1998

Geboren in Groningen. Eminent rechtsgeleerde.

Agta Meijer, 1936, houtgravure.

Weelderig, buitenlands (?) landschap met waterval. Davidsster.

20. TONCMAN, Abraham, 1905 – 1943

Godsdienstleraar en secretaris van de Joodse gemeente Pekela. Bekend is zijn notulenboek, waarin hij nog tot kort voor zijn deportatie notities maakte.

U. Birnbaum, 1934, lijncliché.

Scene uit het leven van Abraham (Gen. 18); Hebreeuwse tekst: “Gij zijt de Heer die Abram heeft gekozen en hem uit Ur-kasdiem heeft geleid en zijn naam gegeven heeft Abraham” (Nehemia 9:7). (zie pagina 8).

21. VALK - v. d. MOLEN, Alie, 1945 - heden

Woont en werkt in Groningen. Heeft verschillende ex libris gemaakt en schildert.

Alie Valk – v.d. Molen, 1984.

Torarol, menora, (afwijkende) Davidsster.

22. VRIESLANDER, Chaim Pinchas ben Jerocham Chaim, 1913 – 1943

Rabbijn in Steenwijk.

Hijman Vrieslander, z.j., lijncliché.

Boek in een stralenkrans; Hebreeuwse tekst: ‘Het licht van de wereld is in de schatkamer van het leven.’

23. V[ROMAN – de LEEUW], G[onny] B[etsy], 1911 – 1999

Geboren in Steenwijk. Concertpianiste en pianolerares aan het conservatorium in Haifa.

Leo Vroman (zwager), z.j., lijncliché.

G B V in de vorm van harpspelende vrouw (ook afgebeeld op haar graf).

Alie Valk -v.d.Molen

24. WOLF, Justus, 1896 – 1944

Geboren in Steenwijk. Jurist.

Joan Collette, z.j., houtsnede.

Vrouwe Justitia.

VITRINE IX

Werk van Groningse Joodse auteurs en kunstenaars

Colofon

Bruiklenen van:

- de Bibliotheca Rosenthaliana, Universiteitsbibliotheek van Amsterdam (Bruikleen Ph. van Praag) (vitrines I – IV);
- Chr. Kooyman (vitrines V, VIII); J. Aarts & F.J. Hoogewoud (vitrine VII);
- de Joodse Gemeente Groningen (vitrine VI).

Uit de collecties van de UB Groningen (vitrines VI, VII, IX).

Ontwerp informatiepaneel en de bijbehorende vier vitrines: Robbert Zweegman, Malden.

Samenstelling informatiepaneel & inrichting en tekst vitrines I – IV, VI – VIII:

J. Aarts, F.J. Hoogewoud, C. Kooyman; vitrine V: C. Kooyman met medewerking van P. Gorissen; vitrine IX : T. Hulshoff, T.E. Musschenga en M.Nicolic.

Met medewerking van P.J. J. Peijnenburg (1934-2006), I. Heijstek (fotografie, UB Amsterdam), A.P. Doebele (Afdeling Bind- en Restauratiewerk UB Amsterdam).

De brochure werd samengesteld door de leden van het team in coöperatie met R.D. Strooboer (RUG) en R.A. van der Weij (RUG).

Coördinatie van de tentoonstelling in Groningen: R.D.Strooboer (RUG)

Met dank aan de Dr. Henriette Boas Stichting en enkele particuliere gevers.

De kosten van de vernieuwde versie van de panelen (2006-2007) werden gedragen door de deelnemende instellingen: De Stichting Synagoge Enschede, de Universiteitsbibliotheek van Groningen, de Zeeuwse Bibliotheek in Middelburg.

© 2007 J. Aarts, F.J. Hoogewoud, C. Kooyman

2e verbeterde druk.

Aanvullende informatie blijft zeer welkom: chris@cjkooyman.demon.nl